

Həqiqət realliq, dürüstlük və obyekтивlik deməkdir. İnsanların həyatını yönləndirən, münasibətlərinə tənzimləyən, qərarlarını əsaslaşdırıran etibarlı məlumatlar və dəyərlərdir. Həqiqət yalansız, manipulyasiyasız fakt və anlayışlardan ibarətdirsə, heç zaman sarsılmır, insanlara güvən verir, ədalətin təməlini qoymur, birliyi və davamlılığı təmin edir. Əgər cəmiyyətdə həqiqət hökm sürməzse, anlaşılmazlıq, inamsızlıq, haqsızlıq və xaos yaranır. Həqiqət həm yandırır, həm işiq saçır. Bəzən acıdır, cüntki sehvleri, çatışmaqlıqları olduğu kimi göstərir.

Hər dövrün həqiqət carçıları olur. Onlar sözləri, deyimləri ilə aləmə səs salır, saxta karlıqları üzə çıxarmaqdan çəkinmirlər. Çünkü inanırlar ki, həqiqət sonda qələbə çalacaq. XIX əsrə Qasım bəy Zakir sözünün gücü ilə həqiqətin səsini cəmiyyətə çatdırır, eybəcərlikləri, ədaletsızlıklar, yalanları açıq-aşkar ifşa edirdi. Qələmi ilə həm gündürür, həm düşündürür, satiranın iti qılınçını ustalıqla işlədirdi.

Görkəmli şair, maarifçi, Azərbaycan ədəbiyyatında ictimai satiranın banisi, aşiq poeziyasının variisi və davamçısı Qasım bəy Zakir 1784-cü il avqustun 13-də Şuşada dünyaya göz açıb. Əsl məşhur Cavanşirlər nəslindən idi. Ulu babası Kazım ağa Şuşa şəhərinin banisi Pənah xanın doğma qardaşı olub. Zakir ilk təhsilini Şuşada mollaxana da alıb, ərəb və fars dillərini dərindən mənimseyib. Bu dilləri bilməsi ona Yaxın Şərqi böyük söz ustadları - Firdovsi, Nizami, Sədi, Hafiz kimi dahi şairlərin əsərləri ilə tanış olmağa imkan yaradıb. Şairin yeniyetmə və gənclik illəri Qarabağda siyasi və hərbi hadisələrin gərgin vaxtına təsadüf edib. 1795-ci ildə Qacarların Qarabağa hücumu, Şuşanın mühəsirəyə alınması və əhalinin şəhəri mərdliklə müdafiəsi, bundan iki il sonra Molla Pənah Vaqifin öz oğlu ilə birlikdə Cidr düzündə öldürülməsi, XIX əsrin əvvəllərində İbrahim xanın vəhşicəsinə güllelənməsi kimi hadisələr Zakirin gənclik illərində şahidi olduğu, eşitdiyi acı gerçəkliliklər idi. Bu ağır hadisələr onun dünyagörüşünün formalşmasına böyük təsir göstərib, şairin ictimai mövqeyini və yaradıcılıq yolunu müəyyənləşdirib.

O, Qafqaz müsəlman könülli süvari dəstəsində xidmətdə olub, 1806-1813, 1826-1828-ci illər Rusiya-İran müharibəsində döyüşlərdə fərqləndiyinə görə çarın 1828-ci il 15 mart tarixli əmrinə əsasən gümüş medalla təltif edilib. Müharibənin bütün məşəqqətlərini görən Zakir doğma yurdlarından dildərin düşmüş kəndlilərin dərdinə biganə qalma'yıb, onların ata-baba torpaqlarına qayıtması üçün böyük səy göstərib. Həmin dövrün sənədləri də bu-nu təsdiqləyir. 24 aprel 1828-ci ildə müsəlman əyalətlərinin herbiyyət rəisi general-major Abxazova ünvanladığı ərizədə şair yazdı ki, Abbas Mirzənin qoşunları məğlub olduqdan sonra Soraqlı kəndindən təxminən 500 ailəni Arazın o tayından köçürüb, Tuğ kəndində yerləşdirib.

1829-cu ildə Zakirin oğlu erkən yaşda dünyasını deyişir. Bu itki şairin ruhunda dərin yara açır. O, oğlunun ölümündən doğan iztirabları, kədər və həsrətini şeirlərində əbədiləşdirir: "Həmişə Yaqub kimi qəm çəkirəm, Yusifin gedisindən dəli kimiyəm, şam kimi yanırəm, tekce gecələr yox, gündüzlər də yanırəm". Gənclik illərini at belində keçirən Qasım bəy Zakir 1830-cu illərin sonlarına doğru təsərrüfat işlərinə yönəlir. Yay aylarını Şuşanın saf havasında, qalan fəsilləri isə Xurşidbanu Natəvanın atası Mehdiqulu xanın ona bağlılığı Xındırıstan kəndində keçirir.

Şairin təməlleri Azərbaycan ədəbiyyatında xüsusi yer tutur və onlar nəslindən-nəslə sevə-sevə oxunur. O, vicdanın səsinə qulaq asaraq mütərəqqi ideyaların təsiri altında yazdığı didaktik əsərlərlə həm poeziyanı, həm də əxlaqi gənc nəsillərə aşılayır. Əsərləri yeniyetmələrin mənəvi dünyasını zənginləşdirir, onları həm bədii zövqə, həm də etik dəyərləre yönəldirir. Bu əsərlər indiyə kimi əhəmiyyətini itirməyib və gənc oxucuların mütaliəsində önemli yer tutur. Xalqını, doğma torpağını səmimi məhəbbətlə sevən Zakir təməllerində heyvanların bir ailə kimi bir-birinə bağlılığını, həmrəyliyini insan-

"Laçın yatağıdır bizim məkanlar"...

lara örnek göstərir. O, insanların arasında da eyni bu birliyə ehtiyac olduğunu, əks halda qəflət yuxusunda qalacaqlarını vurgulayır. Şairin təməllərində əsas məna budur ki, zəif və müdafiəsiz olanlar ancaq birləşdikdə güclü ola, haqlı mövqelərini qoruyub saxlaya bilərlər. Bu fikir onun xalqa qarşı duyduğu

dərin rəğbət və məhəbbətin ifadəsidir. Eyni zamanda, Zakirin bu təməlləri sadəcə xalqın birliliyinə çağırış deyil, həm də qoluzorlulara - haqsızlıq və zülm sahiblərinə açıq xəbərdarlıqdır. Onun fikrincə, zəifləri parçalamaq istəyənlərin arzusu heç vaxt gerçəkləşməyəcək, cüntki birliyə sadiq olan xalq hər zaman qalib gələcəkdir. Müəllifin ictimai ədaletsizliyə, hakim təbəqələrə kəskin tənqid mənəsibəti "Tülükü və şir", "Aslan, qurd və çäqqal", "Sədaqətli yoldaşlar haqqında" adlı təməllərində öz əksini tapır. "Aslan, qurd və çäqqal" təməsilində göstərilir ki, qolugüclülər (aslan) və onlara yaltaqlıq edənlər (çäqqal) çox yaxşı dolanır və yeri düşəndə müsibətlər də törədirlər. "Tülükü və şir" də zalimlərə nifret, məzumlara rəğbət hissi ifade olunur:

*Biri o Kim, hər kəs xəlqə zülm edər.
Aqibət ədl ilə fənaye gedər...
Biri o Kim, biməsləhət, biəndiş
Bu dari - dünyadə düzəltməz heç iş.
Biri o Kim, sanma düşməni həqir,
Eylər səni axır bəlayə əsir.*

Sədaqətli dostlar haqqında təməlli ictimai məzmun etibarilə səciyyəvidir. Tısbaga, kəsəyen, ahu və qarqa tora düşmüş ahunu azad etməkdən ötrü birlikdə işə girişib öz məqsədlərinə nail olurlar. Zakirin əxlaqi-terbiyəvi xarakter daşıyan təməlləri sırasında "Dəvə və eşşək", "Tülükü və qurd", "Xain yoldaşlar haqqında" adlı əsərlərini göstərmək olar. Qasım bəy Zakir xalqın canlı danışq dilindən, xalq ədəbiyyatından geniş istifadə etdiyi "Quyrığın basdırılanın", "Kiçikdən xəta, böyükdən əta", "Əvvəl suyu yoxla, sonra soyun", "Bir paydan bir kişi doyar, gər bölüne, ikisin də ac qoyer", "Yaxşı gündə mənəm-mənəm deyənər", "Ovu göydə alıb, göydə yeyənlər", "Güclüyə nə duz, nə çörək", "Heç adətdə yoxdur elçiye zaval", "El namusu elə düşər", "Kürəyə düşməyən olmaz yumşaq", "Hər meşəyə güman aparma, boşdur" təməllərdir. Qasım bəy Zakirin satıraları isə əsasən çar hakimiyəti və çarizmin müstəmləkəci siyasetinə qarşı idi. Onun ən amansız tənqid obyektləri isə zəiflərin və acizlərin hüquqlarını tapdalayan qüvvələr idi. İfşəciliq, kəskin tənqid və kinayəli gülüş Zakirin satıralarının əsas xüsusiyyətləridir. O, sadəcə ictimai nöqsanları təsvir etməklə kifayətlənməyib, onlara qarşı nifret və qəzəbini də açıq ifadə edirdi. Həmçinin qələmini müxtəlif janrlarda sinayaraq, hadisələrə açıq təfəkkürə yanaşırıdı. Şeirlərində lirik qəhrəmanın həyəcan, iztirab, intzar və kədər hissələrini ustalıqla, poetik dillə qələmə alırdı. Mənəmə məktubları vasi-təsile ictimai ədaletsizliyə qarşı үşyankar səsini ucaldırı. Dini əsəret, mövhumat və fanatizmin xalqın mədəni inkişafına əngəl törətdiyini, insanların mənəvi zəffləməsinə səbəb olduğunu gözəl şəkildə göstərirdi.

*Cəm olub sərasər əqli seyrəklər,
Kimi odun qalar, kimi ətəklər,
Deputat nəqlindən ötəri bəglər,
Gündə bir qapıya salırlar yıqnaq.*

Zakirin mənəmə hekayəlində məhəbbət insanın ülvə və nəcib hissi kimi təsvir olunur. Məhəbbətə sədaqət, mətanət və dözümlülük, vəfada möhkəmlik bu hekayələrin bir qismində əsas məzmunu təşkil edir. Həmçinin müxtəlif səpkilərdə qələmə aldığı "Məlikzadə ve Şahsənəm", "Əmirzadə, məşq və cavan aşiq", "Tərlan və elçi", "Dəvəsi itən kəs", "Dərvish ilə qız", "Xalqa vəz deyən, özü fisqü fücurdan çıxan biyəl alim" kimi mənəmə hekayələri də vardır. Şərq şeirlərinin mühüm xüsusiyyətlərində biri də nəsihətçilikdir. Bu böyük sənətkarlar - Nizami, Sədi, Füzuli kimi ustadların əsərlərində də aydın görünür. Bu ənənə Qasım bəy Zakirin yaradıcılığında da öz əksini tapır. Məsələn, "Məyusluq vaxtında arsızlıq edən kəm" və "Tərlan və Elçi" adlı mənəmə hekayələri buna nümunədir. Birinci hekayədə şair arsız insanların ağILDAN da naqis olduqlarını qələmə alır. O, "hərcayı" və "bilməzə" kimi keyfiyyətlərə malik bir adamı "mərdi-aqil" obrazı ilə müqayisə edərək nəticəyə gəlir ki:

*Aqil gərək yeksan ola hər zaman,
Qoymaya qəlbinə yol tapa şeytan...*

Şairin lirik şeirləri də dillər əzbəridir. Ən gözəl lirik nümunələrindən biri də "Durnalar" qoşmasıdır. Qoşmada Vətən sevgisi, Vətən həsrəti ifadə olunur.

*Laçın yatağıdır bizim məkanlar,
Yavaş-yavaş gedin, səsiniz anlar.
Qorxuram toxuna ötən zamanlar,
Sürbəniz dağılib çasa, durnalar!*

1849-cu ilin oktyabr ayında Qasım bəy Zakirin yaşadığı Xındırıstan kəndinə böyük bir atlı-yaraqlı dəstə həcüm edir. Şair qardaşı oğlu Behbud bəyi axtardıqlarını bilirdi. Ona görə də oğlu Nəcəfqulu bəyi və qardaşı oğlu İskəndər bəyi dəstəni qarşılamağa göndərir. Lakin dəstə başçısı Tarxan-Mouravov öz mühəkiməsinə əsaslanaraq onları Behbud bəyə yardımda ittiham edərək Şuşa qalasındaki həbsxanaya göndərir. Həmin gün Zakirin özünü, ailə üzvlərini və yaxın qohumlarını da həbs edib Şuşaya aparırlar. Bu qərəzli addımla üreyi soyumayan Tarxan-Mouravov Xındırıstan kəndini öz atlılarına qarət etdirir. Şuşa həbsxanasında olarkən Zakir dəfələrlə yuxarı həkimiyyət dairələrinə məktublar yazarəq qanunsuz həbsini bildirir, ədalətin bərpasını tələb edir, lakin onun şikayətlərinə heç bir cavab verilmir. Təxminən bir il həbsxanada qaldıqdan sonra o, mühəkimə olunmadan Bakıya sürgün edilir. Oğlu Nəcəfqulu bəyə qardaşı oğlu İskəndər bəyi isə əvvəlcə Tiflisə gətirilir, oradan isə Voronejə, daha sonra isə Kaluqaya sürgün edirlər. Zakirin ailəsi isə Şuşada qalır.

Bakıda olduğu müddətdə Zakir dövlət idarələrində çalışın dostlarına məktublar yazaraq həbsinin haqsız olduğunu bildirir. O dövrə Tiflisde Canişinlik idarəsində işləyən Mirzə Fətəli Axundzadə, İsmayıllı bəy Qutqaşınlı, Bakı qubernatoru Mixail Kolubakin və Gürcü knyazı İliko Orbeliani onun səsini səs verir, sürgündən azad olunması üçün ciddi səylər göstərilərlər. Bu şəxslərin dəstəyi ile Zakir bir neçə aydan sonra Şuşaya geri döñür. Lakin həyatının sonuna kimi polis nəzarəti altında yaşamaq məcburiyyətində olur. Oğlu və qardaşı oğlu isə Russiyada üç il sürgündə yaşayır.

Qasım bəy Zakir ömrünün son illərini ağır maddi sıxlıqlar və çətinliklər içinde keçirərək 1857-ci ilə Şuşada vəfat edir, şəhərin Mirzə Həsən qəbiristanlığında dəfn olunub.

Fidan ƏLİYEVA,
"Respublika".

